

Хохліна О.П. Системний, діяльнісний та особистісний підходи як методологічний інструментарій діяльності дефектолога / Хохліна О.П. // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Вип.. 11. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С.162-168.

УДК 376.1

Хохліна О.П., доктор психологічних наук, професор

СИСТЕМНИЙ, ОСОБИСТІСНИЙ ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХОДИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕФЕКТОЛОГА

Необхідною основою проведення наукового дослідження та практичної діяльності спеціального психолога та корекційного педагога є визначення її методологічних засад. Методологія науки є вищим рівнем теорії як вищої форми наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та існуючі зв'язки предмета розгляду.

Таким чином, поняття методології є похідним від поняття теорії. Воно визначається як особливе знання про наукове знання, що включає в себе аналіз теоретичних основ наукового знання, методів, способів організації пізнавальної діяльності (1). У широкому розумінні під методологією розуміють «шлях до мети», вчення про методи пізнання. Неоднозначність визначень цього поняття, на наш погляд, залежить від того, на якому рівні розглядається методологія:

- філософської методології;
- загальнонаукової методології;
- конкретно-наукової методології;
- рівні методики і техніки дослідження та практичної діяльності (методико-технологічний рівень).

Розглядаючи питання методології досліджень та практичної діяльності у спеціальній психології та корекційній педагогіці, ми зупиняємося передусім на визначенні методологічних засад саме цих наук (конкретно-науковий рівень) та засад добору методики і техніки дослідження предмета науки чи його перетворення (методико-технологічний рівень). У цьому ж контексті методологія розглядається як вчення про методи пізнання і перетворення дійсності, використання принципів світогляду в процесі пізнання і практики (2). Тут на особливу увагу заслуговує найбільш повне визначення поняття методології науки, представлене В.В.Рибалкою: методологія як вищий рівень теоретичного знання є інструментарієм дослідника, який визначає теоретичні положення, шляхи і методи побудови знань і процесу досягнення результату, в якості якого в науці виступають теорія, закон, закономірності, нові поняття, гіпотези і проблеми, а в практиці – позитивні зрушення у предметному світі та житті людини (6, С.7-9).

Говорячи про методологію науки, використовують і такі поняття як «теоретико-методологічні основи» чи «методологічний апарат» дослідження і перетворення об'єктивної дійсності. До методології відносять передусім теорії, концепції чи наукові ідеї, принципи, підходи, поняття та категорії. У даній статті розглянемо суть методологічних підходів, які представлені у психології, та врахування яких є важливою умовою проведення досліджень та практичної діяльності у дефектології (як спеціальній психології, так і корекційній педагогіці).

Методологічний підхід у психології – це теоретична позиція щодо розуміння психічного явища, його вивчення, інтерпретації, впливу на нього. Аналіз літературних джерел з психології (та й педагогіки), різноманітних досліджень у галузі свідчить, що найбільшою мірою використовуються системний, особистісний (в тому числі індивідуальний та віковий) та діяльнісний підходи.

Системний (або системно-структурний) підхід (Б.Ф.Ломов, К.К.Платонов, А.Раппопорт, В.В.Рибалка, О.М.Ткаченко та ін.) передбачає, що до вивчення явища необхідно підходити як до системи, тобто як певної цілісності, до якої входять у певних відношеннях та зв'язках окремі елементи. Системність наукового пізнання та відповідного знання є наслідком та відображенням системних взаємозв'язків, якими характеризується сама дійсність. А тому при вивченні об'єкта важливо враховувати всі його існуючі сторони та зв'язки. Слід відмітити, що системний підхід розглядається також на рівні загальнонаукової методології, а не лише у психології та педагогіці. У психології ж системно-структурний аналіз дозволяє розглянути якісну своєрідність статичних утворень психіки, її системну будову, її ввімкнутість у рівневі взаємодіючі системи (О.М.Ткаченко¹). При цьому до теоретичних положень, що розкривають суть системного підходу відносяться також наступні. Система не зводиться до суми елементів, а має структуру (наприклад, структура особистості за К.К.Платоновим (5). Властивості елемента визначаються його місцем у структурі (там же: підструктури, зумовлені більшою мірою соціальним чи біологічним чинником). Складові системи – підсистеми – можна розглядати як самостійні системи (там же: наприклад, підструктура спрямованості має свою структуру). Кожне ж психічне явище, яке розглядається як система, входить до більш загальної системи (там же: наприклад, особистість – суть психічні властивості – є підсистемою у структурі психіки). Таким чином, психіка має вивчатися як диференційована та організована цілісність. При цьому важливо здійснювати перехід від одного плану дослідження психіки до інших, поглиблювати та синтезувати знання про неї (4, С.402). На думку Б.Ф.Ломова, відповідно до системного підходу, психіка людини має вивчатися на чотирьох рівнях:

¹ У працях О.М.Ткаченко суть системного підходу представлена як суть принципу системності.

1). Вивчення людини у системі суспільних відносин. Тут вивчаються особистість, діяльність, спілкування у глобальному плані (як предмет соціальної психології).

2). Вивчення структури особистості, діяльності, спілкування.

3). Вивчення психічних процесів та психічних станів людини.

4). Вивчення фізіологічної основи психічної діяльності (4, С.403-404).

Отримання даних вивчення на усіх зазначених рівнях уможливорює повноту вивчення людини, її психічного складу.

Повнота розгляду психічного явища забезпечується і дотриманням етапності проведення системно-структурного його аналізу (К.К.Платонов (5)). Так, на першому етапі важливо з'ясувати, яке психічне явище береться за цілісність. На другому етапі з'ясовується, що є елементами цілісності, тобто тими, що вже не поділяються та відносно співставляються у психіці. На третьому етапі визначаються найсуттєвіші та загальні зв'язки між елементами і між кожним з них і цілісністю. На четвертому – визначаються підсистеми, підструктури, в які входять елементи, тобто з'ясовуються компоненти цілісності. На п'ятому – визначається ієрархія компонентів (їх субординація). На шостому, заключному, етапі, здійснюється інформаційно-структурний синтез – узагальнення інформації щодо усіх елементів, компонентів, їх зв'язків та поглиблення знань про ціле. Саме такий порівневий та поетапний системно-структурний аналіз є умовою отримання повноти знань про досліджуване явище, яким є предмет вивчення як у спеціальній психології, так і корекційній педагогіці.

У методології психології та педагогіки, як загальної, так і спеціальної, особливе місце відводиться діяльнісному підходу. Виходячи з праць Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, Г.С.Костюка, П.Я.Гальперіна та ін., діяльнісний підхід, зокрема у психології, використовується для розуміння суті психічного, його походження, форми існування та прояву, його призначення, формування (розвитку, корекції) тощо. Розглядаючи суть психічного явища,

важливо підходити до нього як до діяльності. Відмічається, що психічна, внутрішня, діяльність має структуру зовнішньої, предметної діяльності. А виявлення спільності між будовою зовнішньої (практичної) та внутрішньої (психічної) діяльності, за О.М.Леонтєвим, уможлиблює зрозуміти постійно існуючий між ними обмін ланками. Так, наприклад, ті чи інші розумові дії можуть входити до структури практичної діяльності і, навпаки, зовнішні (практичні) рухові операції можуть обслуговувати виконання розумових дій у структурі суто психічної діяльності. Зовнішня діяльність обов'язково реалізується з участю психофізіологічних функцій, які є її основою і певною мірою впливають на її плин. Водночас ці функції породжуються, проявляються та перебудовуються в діяльності (3 та ін.). Зазначена теоретична позиція дозволяє, таким чином, жорстко не протиставляти зовнішню та внутрішню діяльність за умови її організації відповідно до суті психічного явища, яке є предметом дослідження.

Наведена позиція діяльнісного підходу є вихідною для наступної: до психічного потрібно підходити як до того, що породжується в діяльності, з метою регуляції цієї діяльності. Оскільки діяльність, з одного боку – це процес, у якому породжується психічне відображення світу у голові людини, тобто відбувається перехід відображуваного у психічне відображення, а з іншого – процес, який сам керується психічними процесами (там же). Йдеться про необхідність спеціальної організації діяльності, виконання якої породжувало б зміни щодо психічного явища, розвиток якого, в свою чергу, сприяв би регуляції тієї ж діяльності. Не менш важливою є й позиція діяльнісного підходу, згідно якої до психічного потрібно підходити як до того, що проявляється в діяльності. Відповідно, вивчення психічного та спостереження за його змінами можливе на основі аналізу процесу та результатів виконання діяльності.

Відповідно до діяльнісного підходу, потрібно виходити також з того, що психіка формується (розвивається, коригується) в діяльності. В

онтогенетичному плані, як відмічається у наукових дослідженнях, психіка формується у процесі інтериоризації зовнішньої діяльності у внутрішню, психічну. Однак, найефективніше це відбувається за умови спеціальної побудови зовнішньої діяльності (що передбачено, наприклад, у концепції формування розумових дій П.Я.Гальперіна та широко представлено у формуючих дослідженнях з психології та педагогіки). Тобто, становлення в особи предмета психологічного впливу має здійснюватися за спеціальної організації діяльності, в якій закладаються усі необхідні параметри для формування психічного явища з урахуванням структури діяльності – наприклад, змістової сторони (необхідних знань), операційної (відповідних навичок), емоційно-мотиваційної (позитивного ставлення до засвоєння знань та навичок), а відповідно до поставленої мети - з можливим акцентом на одній із зазначених сторін. Так само, в основу впливу можуть покладатися й інші структури діяльності (за О.М.Леонтьєвим, Б.Ф.Ломовим та ін.).

Важливе значення для проведення досліджень та практичної роботи у галузі спеціальної психології та педагогіки має також врахування особистісного підходу, відповідно до якого розгляд та формування окремої психічної властивості має здійснюватися в контексті особистості в цілому. Розумінню особистісного підходу у психології сприяли дослідження Л.І.Божович, Н.С.Лейтеса, К.К.Платонова, В.В.Рибалки, Б.О.Федоришина та ін. Відмічається, що при вивченні людини, її розвитку, потрібно виходити з того, що вона є особистістю, яка характеризується цілісністю, унікальністю, неповторністю. Особистісний підхід як методологічний інструментарій науковця та практика складається з: концептуального уявлення про особистість, комплексної психодіагностики якостей особистості, концептуальної інтерпретації отримуваних при цьому даних, комплексу методів цілісного, всебічного розвитку якостей особистості, умов цілісної реалізації цих якостей у відповідних видах спільної діяльності та соціальної поведінки (6). Відповідно, особистісний підхід у психології та педагогіці передбачає: виявлення та

розкриття можливостей дитини; становлення у неї свідомості та самосвідомості, допомогу в усвідомленні себе як особистості, своїх можливостей; розвиток її особистості та психофізичних можливостей; сприяння особистісно значущим її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню. В аспекті особистісного підходу розглядається також необхідність дотримання індивідуального та вікового підходів.

Резюме

Стаття присвячена висвітленню суті системного, особистісного та діяльнісного підходів як методологічного інструментарію теоретичної та практичної діяльності спеціального психолога та корекційного педагога.

Ключові слова: методологія та теорія науки, методологічний підхід у психології; системний, особистісний, діяльнісний підходи.

The article deals with the essence of a systematic, individual and activity approaches as methodic instruments in theoretical and practical activities of the special and correction.

Key words: methodology and science theory, methodological approach in psychology; systematic, individual, activity approaches.

Список основних використаних джерел:

1. Корнилова Т.В. Методологические основы психологи / Т.В.Корнилова, С.Д.Смирнов. – СПб: Питер, 2006. – 320 с.
2. Крушельницька О.В. Методологія і організація наукових досліджень. – К.: Кондор, 2008. – 190 с.
3. Леонтьев А.Н. Общее понятие о деятельности//Основы теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1974. - С.5-20.
4. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические основы психологии. – М.: Наука, 1984. – 445 с.
5. Платонов К.К. О системе психологи. – М.: Мисль, 1972. – 216 с.
6. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.

Відомості про автора:

Хохліна Олена Петрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психологічних дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Київського національного університету внутрішніх справ.

